

Kerk, waar zijn je schatten?

Het geweten van de kerk: een schat

Ds. Helène van Noord

Op de laatste avond van het Oecumenisch leerhuis was dr. Gerda Hoekveld-Meijer te gast. Vanuit haar expertise als sociaal geograaf én theoloog leidde ze ons met een waterval aan woorden en voorbeelden door de geschiedenis van de kerk om de schat van het geweten aan het licht te brengen.

“Het thema van deze avond - het geweten van de kerk - roept meteen al een dilemma op”, begint zij. Want wat is hét geweten en wie is dan dé kerk. Hebben we het over de officiële kerk, het instituut? Of hebben we het over mensen en stromingen die vanuit de kerk aan het woord komen? En wie bepaalt welk geweten juist is? In deze vragen ligt onontkoombaar de vraag besloten naar kerk en politiek.

Om haar dilemma te verhelderen gebruikt ze het voorbeeld van twee vooraanstaande theologen in Duitsland ten tijde van het Nazi-bewind. Aan de ene kant Theodor Heckel, bisschop van de Lutherse Kerk in die jaren, die een voorstander was van de antisemitische wet die joden uitsloot van een beroep als ambtenaar. Aan de andere kant dominee Dietrich Bonhoeffer, die samen met collega's zoals Martin Niemöller, de zogenaamde Barmenthesen opstelden: het manifest waarin de kerk wordt opgeroepen om de (nazi)regering op haar verantwoordelijkheid te wijzen als 'zorgdrager voor recht en vrede'. Heckel zweeg om de kerk te sparen. Bonhoeffer sprak en we weten hoe het met hem afliep.

Politiek

De kwestie is de verhouding politiek (staat) en kerk. Dit vraagstuk speelde niet alleen in de Tweede Wereldoorlog, of in de discussie rond de kruisraketten in de jaren '80. In heel de geschiedenis van kerk, of geïnstitutionaliseerde vormen van godsdienst, komen we de strijd tussen de macht van de politiek en de macht van de kerk tegen. Hoekveld neemt ons mee naar de zeventiende eeuw, de Gouden Eeuw van Nederland. De eeuw van oorlog tegen Spanje en het dertigjarig bestand, van de Remonstranten en de Contra-Remonstranten, van Vondel, Hugo de Groot en Rembrandt.

Deugden

Volgens Hoekveld bestond de zeventiende eeuwse visie van *het geweten van de staat* uit de vier kardinale deugden: Justitia (recht) en Prudentia (wijsheid), die samen voor vrede staan, én Fortitudo (moed) en Temperantia (matiging), die samen zorg dragen voor stabiliteit. Ze laat het zien met mooie plaatjes van het Paleis op de Dam in Amsterdam - de navel van de wereld - waar deze

visie letterlijk ver-beeld is. En aan de hand van het, aan Hugo de Groot opgedragen gedicht 'Wellekom' van Vondel, waarin deze schrijft: 'Rechtvaardigheid houdt vree door evenwicht'.

Ze stelt vervolgens de vraag naar *het geweten van de kerk* (zoals verbeeld in zeventiende eeuwse kunst en geschriften). Kan het nog meer zijn dan alleen de genoemde vier kardinale deugden? Ja dat kan, want de kerk heeft ook de christelijke deugden hoop, geloof en liefde (caritas) in huis. Ze wijst naar de Stanza della Segnatura, een schildering die te zien is in het Vaticaan.

In de zogenaamde honderd gulden prent van Rembrandt worden de deugden Fortitudo en Caritas aan Jezus toegedicht. De prent is een vorstenspiegel: een gelijkenis waarin de relatie tussen staat en kerk wordt verbeeld. De bijbel staat vol met vorstenspiegels, legt zij uit en ze geeft het voorbeeld van Marcus 3:1-6, waarin een man met een verschrompelde hand wordt opgevoerd. Het beeld van een verschrompelde hand duidt op moreel kwaad. Het voert te ver om tot in detail Hoekvelds uitleg uiteen te zetten. In het kort komt het hierop neer: in het evangelie van Marcus zitten voortdurend verwijzingen naar het Oude Testament. De discussie die Jezus in Marcus 3 voert komt in feite neer op de vraag of het geoorloofd is om om een koning (Herodes) die kwaad doet te doden op sabbat en daarmee dus goed te doen? De Farizeeën zwijgen. Niet omdat ze het antwoord niet weten, maar omdat het makkelijker en voor het instituut vaak veiliger is om een bondgenootschap te sluiten met de (wereldlijke) macht, dan moed te betonen door die macht aan te klagen en te wijzen op de verantwoordelijkheid om recht en vrijheid te handhaven.

Het sluit naadloos aan bij de politieke en kerkelijke twisten in de zeventiende eeuw, waarin de tegenstemmen van mensen als Hugo de Groot, Van Oldenbarneveld en Uytenboogaerdt monddood worden gemaakt. En in de recentere geschiedenis bij de tegenstelling tussen Heckel en Bonhoeffer. Moed is politiek op de kansel, zou je als conclusie kunnen stellen.

Ketters

Dan is de cirkel overigens wel weer rond: want wélke politiek?

Tijdens de vragenronde werd de buitengewoon boeiende avond op zeer directe wijze verwoord: 'de schatten van de kerk zijn onze ketters'. Anders gezegd, hét geweten van dé kerk spreekt vaker door de mond van hen die tegen de officiële leer ingaan, dan door hen die haar tot op de letter volgen.

Een woord van dank voor de voorbereiders van het Oecumenisch Leerhuis: in zes avonden zijn de schatten opgediept vanuit verschillende invalshoeken. De slotavond was voor mij, ondanks de bijna niet samen te vatten waterval aan informatie, een hoogtepunt.